

SVENSK GENEALOGISK MEDELTIDSFORSKNING

Av professor SVEN TUNBERG

DEN genealogiska forskningen på det svenska medeltidsområdet har sedan gammalt ådragit sig ett mycket stort intresse. Den väsentliga orsaken härtill är lätt att urskilja. De historiska källorna äro för medeltidens vidkommande fåtaliga och spröda, de lämna oss ej sällan i okunnighet även om de viktigaste händelse-sammanhang. Å andra sidan äro dessa källor till stor del av privaträttslig natur: köpebrev, gåvobrev, fastebrev, bytesbrev, testamenten o. s. v.; de avse huvudsakligen de enskilda familjernas och släkternas personliga förhållanden. Det är då frestande att söka på grundvalen av det rent personhistoriska källmaterialet skapa pålitliga släkthistorier, vilka kunna giva ledning och stöd även för nödiga historiska konstruktioner av vidare, rent politisk-historisk syftning. Det medeltida personhistoriska studiet får sålunda gärna en speciellt betonad uppgift vid sidan om man hoppas på ytterligare vetenskapligt utbyte i andra riktningar.

Av alla med någon erfarenhet på ifrågavarande gebit måste det likvisst erkännas, att de lärda mödorna här äro stora och deras resultat vanskliga. Oftast får man i vederbörande urkunder och källskrifter endast högst ofullständiga upplysningar om de nämnda personernas inbördes släktförhållanden, och de upplysningar som lämnas äro ej sällan givna i ogenomskinliga termer. De vanligaste familjebeteckningarna: far, moder, föräldrar, systrar, broder, måg, svåger — för att nu icke tala om motsvarande latinska uttryck, särskilt nepos, gener o. s. v. — kunna ju i verkligheten betyda litet av varje (fader, styvfader, helsyskon, halvsyskon o. s. v.). Patronymica, mera allmänna från 1100-talet, ha också sin speciella och till synes nyckfulla variation. Någon gång kanske erbjudes möjlighet att draga slutsatser ur arvskiften med ledning av lagarnas familjerättsliga bestämmelser. Men också i sådant fall kunna olyckor inställa sig, i ty att ej sällan — vilket vi med säkerhet känna

— faktiska särordningar i arvfördelningen vidtagits, vilka för-
rycka bilden och därmed också de historiska slutsatserna. Namn-
traditionerna inom de olika släkterna äro slutligen en bräcklig
grund att bygga på, såsom icke minst framgått av den äldre ge-
nealogiska forskningens ofta högst förvillande hypoteser och lösa
hugskott.

Den moderna vetenskapliga källkritiken, vilken naturligtvis be-
aktat alla dessa försvårande förhållanden, har för visso trots allt
på många punkter kunnat utvinna aktningvärda resultat. Det är
emellertid en omständighet i detta sammanhang, självklar i och
för sig, som kan förtjäna litet särskild uppmärksamhet. Vid be-
arbetandet av de genealogiska fakta kan det synas ändamålsenligt
att för ett enskilt sådant söka vinna så att säga utomstående för-
ankring, vilket möjliggör att från en relativt säker grund lättare
komma till rätta med återstående spørsmål. Det är den »arkime-
diska punktens» betydelse jag sålunda skulle vilja visa hän på.
Själv har jag prövat denna metod i några smärre studier, bl. a. i
denna tidskrift. Jag skulle också vilja vid detta tillfälle demon-
strera den i fråga om ännu ett medeltida personhistoriskt problem.

För några år sedan publicerades i Vetenskaps-societetens i Lund
årsbok (1945) av docenten Folke Ossiannilsson Dovring en tidigare
av den historiska forskningen föga beaktad medeltida handskrift,
innehållande Fogdö (Vårfruberga) klostrets jordebok. Till sin ut-
gåva har docenten Dovring fogat en upplysande kommentar. Jorde-
boken har sedermera källhistoriskt behandlats av docenten Carl
Ivar Ståhle i en synnerligen ingående och skarpsinnig undersök-
ning (Namn och bygd, 1948), och bidrag till tolkningen ha även
lämnats av N. Ahnlund (Hist. Tidskr., 1945) och H. Gillenstam
(Hist. Tidskr., 1946). Den återgivna texten har tydligen tillkommit
vid 1200-talets mitt, men återgår till stora delar på äldre nedteck-
ningar.

I Fogdöjordeboken omnämnas i skilda sammanhang ett flertal
personer, efter allt att döma ur rikets förnämsta kretsar, vilka
såsom donatorer eller eljest trätt i förbindelse med Fogdö kloster.
Det egendomliga är, att icke någon av de ifrågavarande perso-
nerna kan omedelbart identifieras och insättas i ett känt historiskt
sammanhang. Vi stå inför ett genealogiskt problem av högst in-
trigerande art. Det gäller då kanske att finna en utgångspunkt
för spekulationen, som är något mera än en ren gissning.

Låtom oss först taga kännedom om de åsyftade namnen.

Först talas om de egendomar, som *dux Siwardus* och hans dotter

Ingeburgis skänkte klostret, vars *fundatores de voro*. En viss del hade skänkts *pro anima Kanutj filij eiusdem Ingeburgis* och *pro anima Kanutj filij Kanutj*, sålunda såsom »själagåvor» för Ingeborgs son och sonson, båda bärande namnet Knut. Därefter omtalas en godsdonation till klostret av *Botildis* och en dylik av *dominus Vulffus dux pro anima filij suj dominj Magnj*, en själagåva alltså för jarl Ulfs son herr Magnus. Slutligen följer ett egendomsbyte med *Philippus filius Birgerj*, Filip Birgersson.

Närmast tillhands ligger naturligtvis att stanna inför *jarlen Ulf*, vilken kan synas lätt igenkännbar. Nu äga vi emellertid från 1100- och förra hälften av 1200-talen två jarlar med namnet Ulf, varför ett omedelbart ställningstagande är uteslutet. *Filip Birgersson* kan tillsvidare vara vem som helst. *Jarlen Sigvard* (*Sigurd* l. d.) med anförvanter äro alldeles okända i Sveriges historia.

Återstår så *Botildis* (*Botild*, *Botilda*, *Bodil* etc.). Utgivaren påpekar med rätta, att vi med all säkerhet kunna antaga denna *Botild* vara identisk med en *Botilt comitissa*, vilken i ett pergamentsbrev från senare hälften av 1100-talet omtalas som donatrix till det med Fogdöklostret nära sammanhörande klostret i Viby (Sv. Dipl. 63). Men vad betyder då »comitissa»? Svaret är lätt. »Comitissa» är en femininbildning till »comes», vanligen översatt med »greve», och avser sålunda närmast »grevinna» (jfr franska »comtesse»). Ordet är i Norden lånat utifrån och möter särskilt i Danmark, det nordiska land som låg närmast till för dylika främmande influenser. Den manliga motsvarigheten »comes» åsyftade i allmänhet det nordiska »jarl». Så vitt vi känna, är det ovanför anförda »Botilt comitissa» det enda exemplet i Sverige under denna tidsperiod på en sådan titel. Slutsatsen måste ovillkorligen bliva den, att »grevinnan Bodil» med all rimlighet hörde in i ett något mera utpräglat svensk-danskt sammanhang. Vi se oss härefter omkring i tidens källmaterial. Vi påträffa därvid en intressant upplysning. Den danska krönikören Saxo berättar, att konung Sverker i Sverige, vilken ju stod i livliga familjeförbindelser med det danska konungahuset på 1150-talet, trädde in som blivande »styvsvärfader» (om ordet tillåtes) till konung Valdemar av Danmark, i det att hans styvdotter Sofia — dotter av drottning Richissa av Sverige i ett tidigare äktenskap med en rysk furste — trolovades med Valdemar, men som ännu mycket ung överlämnades till »matrone cuidam Botilde» att hos henne uppfostras. Det kan för visso ej betvivlas, att vi åter kommit i kontakt med comitissa Bodil. Den unga prinsessan har överlämnats i Bodils vård för att få en

ståndsenlig uppfostran till sitt blivande kall som dansk drottning. I comitissa Bodil kunna vi säkerligen se en högtstående dansk dam, vilken blivit gift i Sverige och där intog en särskild, erkänd position. Man erinrar sig ovillkorligen, hurusom i det samtida Danmark just namnet »Bodil» visar sig inom landets högsta kretsar — konung Erik Ejegods drottning, som delat sin makes landsflykt i Sverige, bar detta namn, och andra exempel visande i samma riktning saknas icke.

Frågan blir då, vem som var comitissa Bodils »comes», d. v. s. inom svenska landamären vem som varit hennes »jarl». Någon tvekan om svaret kan egentligen ej uppstå. Men innan det ges, böra kanske några ord nämnas om just »jarlen» som sådan och hans ställning i de nordiska rikena.

Ordet »jarl» avser väl ursprungligen en fri man i allmänhet, men får snart betydelse av förnäm, högättad man, blir sålunda en värdighets-höghetstitel. Efter konungadömet framträdande inordnar sig så småningom jarladömet såsom dess närmaste underställda myndighet. Ett flertal jarlar ha naturligtvis gärna förekommit inom ett konungadömes rayon, mer eller mindre lystrande till sin överherres intentioner. Redan tidigt finna vi emellertid principen om endast *en* jarl som konungens högste ämbetsman och i värdighet stående närmast konungen arbeta sig fram. Principen röjes inom alla de tre nordiska länderna. För Sveriges vidkommande har jag i ett annat sammanhang framhållit, att *ett*-jarladömet säkerligen byggts upp på rikets säregna dualistiska konstruktion, i det att efter Götarikets erövring av svearna en götisk stamhövding har blivit den svenske konungens specielle representant, alltså ett slags svensk vicekonung, i Götaländerna, vilken så småningom fått den svenske riksjarlens drag.

Ett-jarladömet i de nordiska rikena får dock icke överdrivas. I sin renhet har det väl sällan bestått. Först och främst ha väl konungarna sett sig oförhindrade — såsom särskilt betygas från Norge — att vid behov utse »skatt-jarlar», d. v. s. särskilda jarlar för administrerandet av underlagda skatt-länder utanför det egentliga riksområdet. Vidare har naturligtvis den nära till hands ligande benägenheten att utrusta konungafränder med höga ställningar ofta ingripit störande — det var just via denna väg som det nordiska jarladömet under 1200- och 1300-talen övergick i det allmänneuropeiska »hertigdömet» (jarl, hertig = lat. »dux»). Men till sist är det en väsentlig omständighet, som ej bör förbises. Med de många konungaskiftena under äldre medeltid, betingade ej minst

av konungadömets inträffade delning, kunde förvisso konungadöme och jarladöme ej hålla gemensam takt. Konunga- och jarlängderna måste ideligen ha korsat varandra, och det var säkerligen icke alltid möjligt för konungarna att då framgå med nödig hänsynslöshet.

Det är det sistnämnda fallet i det svenska jarladömets historia, som vi tydligen stå inför i föreliggande undersökning. Konung Sverker d. ä:s och konung Erik Jedvarssons regeringar hade legat nära varandra, kanske även till någon del skjutit in i varandra. Resultatet blev även synligt, då konung Karl Sverkerssons konungadöme, säkerligen byggt på en viss försoning mellan de stridande motsatserna, kom till stånd år 1161 och sannolikt något senare befästes genom avtal med den hemvändande Knut Eriksson. Vi se då vid konungens sida tvenne jarlar, *Ulf* och *Guttorm*. Av dessa framträder den senare tydligt såsom speciellt knuten till den Sverkerska familjen. Han visar sig som donator till det av denna familj omhuldade Vreta kloster och insätter däri sin dotter. Enligt Saxos upplysning infann sig Guttorm år 1163 vid det danska konungahovet för att avhämta konung Karl Sverkerssons trolovade brud Kristina, dotter till den danske stormannen Stig Hvitaleder och konung Valdemars syster Margareta, varvid Guttorm även assisterade vid den nyfödde prins Knuts dop. Guttorm befinnes för övrigt manifesteras sina danska förbindelser genom att bortgifta sin dotter Helena med den bekante danske hövdingen Espern Snare, ärkebiskop Absalons broder. Helena hade sedermera som änka ett kärleksäventyr med konung Valdemar Sejer och födde honom sonen Knut, hertig av Reval, stamfader för en svensk frälsesläkt. Jarlen Ulf åter företer alla tecken av att ha tillhört den Erikska regimen. Måhända var han i enlighet med en medeltida annalanteckning konung Eriks morbroder. Han synes i svensk tradition ha fått tillnamnet »Gamle», kanske för att skilja honom från den under 1200-talets förra hälft levande jarl Ulf Fasi eller snarare på grund av hans framskridna ålder i förhållande till sin konungs. Vi se honom uppträda vid konung Karls sida, då det gällde upprättandet av ärkebiskopsstolen i Uppsala, säkerligen beroende på en taktisk avsikt av konungen att för all världen klargöra, att den gamla tvedräkten mellan svear och götar angående det svenska ärkeepiskopatet nu var helt bilagd. Även eljest har han vid samma tid biträtt i riksstyrelsen.

Jarl Guttorm var sålunda efter alla vittnesbörd att döma comitissan Botilds herre och man. Huru makarnas öden längre fram

i tiden gestaltat sig undandrar sig vår närmare kännedom. Det kunde vara att vänta, att efter konung Karl Sverkerssons fall och Knut Erikssons framträngande till makten situationen för den sverkerska jarlen med hans starka danska förbindelser tett sig pressande och så småningom outhärdlig — låt vara, att vi vid ett tillfälle kunna konstatera jarlen i fredlig förhandling med konung Knut. I varje fall synes framgå ur danska källor, att han omsider dragit sig tillbaka till Danmark och efter sin död fått sin sista vilostad i Sorö kloster, som ännu i den bekanta sköldserien förvarar hans vapenbild. En historisk nedteckning från 1500-talet (Annerstedt i *Scriptores rerum Suecicarum*, III, s. 98) meddelar, att han avlidit den 16 april M C XX I X, d. v. s. 1129. Detta senare årtal är uppenbarligen felaktigt och har ansetts böra rättas till MCLXIX, d. v. s. 1169. I betraktande av upplysningar i påvebrev från början av 1170-talet torde emellertid korrigeringen böra gå i en annan riktning, i det att MCXXIX utbytes mot MCLXXIX, d. v. s. år 1179 — i så fall det antagliga året för jarl Guttorms död.

Jag vågar ge uttryck åt den förhoppningen, att mina läsare med mig dela den övertygelsen, att vi vid comitissan Botilds hand förts fram till väl igenkännbara nejder. Vi kunna då gå vidare och se till, om vi ej i den nu för oss bekanta historiska miljön även förmå urskilja några av comitissans medintressenter i Fogdöklostrets välgång. Först och främst påpekar jag, att *dominus Vulffus dux* i detta ögonblick är vår gamle bekante — jarl Guttorms kollega och tidigare väl Erik den heliges jarl. Hans son *Magnus Ulfsson* är så vitt känt är ej tidigare omnämnd i de medeltida källorna.

Sedermera vända vi våra blickar naturligtvis till klostrets »fundatores» *dux Siwardus* och hans dotter *Ingeburgis* med den senares son *Knut* och dennes son *Knut Knutsson*. På denna punkt har den stora villrådigheten inträtt bland forskarna. Mest ingående har Stähle behandlat frågan. »*Sigvard jarl* kan överhuvudtaget», yttrar Stähle, »icke identifieras med någon i källorna omtalad person. Det är snarast överraskande, att under 1100-talet påträffa detta namn i en svensk stormannaätt. Namnet pekar närmast mot Norge, men det är föga troligt, att en norsk jarl gjort denna klosterförläggning mitt i Sveaväldets hjärttrakter.» Otvivelaktigt ligger mycket av påtaglig sanning i detta uttalande. Men det är just den av oss kända väl preciserade historiska situationen, som faller utslaget. Den danske inkräktaren i Sverige konung Magnus Henriksson — från Saxo känd som arvinge till vidsträckta gods i Sverige av Margareta Fredkullas ägopart och orolig partigångare

vid Magnus Nilssons, »götarnas konungs», sida — medförde från Norge till Sverige sin broder Ragnvald som jarl, måhända också i liknande ställning sin broder Johan. Enligt en källskrift, som vi hava anledning att giva ett ej ringa vitsord, skall icke blott konung Magnus utan också hans broder Ragnvald ha skänkt gods till Vreta kloster. Det visar sig nu, att vi från närmast följande år hos Saxo och i de norsk-isländska krönikorna förspörja liknande svensk-norska förbindelser. Konung Håkan Hårdabred hade som jarl en man vid namn *Sigvard (Sigurd)*, vanligen med tillnamnet »från Reyrr». Såväl konung Håkan som jarl Sigvard och andra konung Håkans anhängare ha veterligen i olika syften flitigt besökt Sverige. Möjligheten, att vi i denne jarl Sigvard ha att se Fogdö-jordebokens jarl Sigvard har framhållits av Annerstedt; för egen del finner jag allt tala härför. Jarl Sigvards donation bör då sammanhänga med, att jarlen ingått giftermål i Sverige och därvid kommit i besittning av ståndsenliga jordbesittningar. Han stupade i Norge år 1163. Hans dotter *Ingeborg*, väl även hon gift i Sverige, är möjligen identisk med den »Ingeberch», som omnämnes i ett tidigare påpekat konung Knut Erikssons stadfästelsebrev å Vibymunkarnas gods. Ingeborgs son *Knut* och sonson *Knut Knutsson* ha sannolikt avlidit unga, den sistnämnde efter sitt namn att döma snarast av postum börd.

Sist komma vi till *Philippus filius Birgerj*, Filip Birgersson, Handskriftens uppställning ger vid handen, att denne bör höra till en något senare tidsperiod. Ståhle har rörande Birger Filipssons antagliga familjeförhållanden gjort en ingående utredning, till vars resultat jag i huvudsak ansluter mig. Vi föras säkerligen i närheten av såväl den erikska dynastien som Folkungaätten.

Min lilla historiska utflykt är avslutad. Måhända kan den visa sig vara av något värde på den medeltida genealogiens vanskliga och svårarbetade fält.